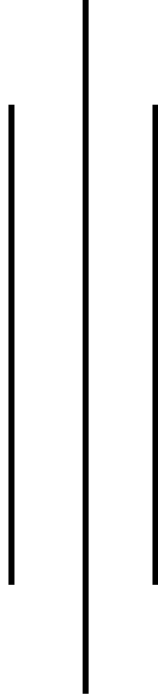

राष्ट्रिय दुग्ध विकास नीति, २०७८

(नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्को मिति २०७८/०३/१७ को निर्णयानुसार स्वीकृत)

नेपाल सरकार
कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय
२०७८

१. पृष्ठभूमि

ग्रामीण अर्थतन्त्रको मुख्य आधारस्तम्भ र कृषि क्षेत्रमा आबद्ध परिवारमध्ये ८६ प्रतिशत भन्दा बढी संलग्न रहेको नेपालको पशुपालन क्षेत्रले तिनको जीविकोपार्जन, खाद्य पोषण सुरक्षा, स्वरोजगार सिर्जना र गरिवी न्यूनीकरणमा गरेको योगदानकै कारण नेपाली अर्थतन्त्रमा यस क्षेत्रको महत्व दिन प्रतिदिन बढ्दै गइरहेको छ। नेपालमा कुपोषण र असन्तुलित पोषणको कारण बालबालिका तथा महिला मात्र होइन औसत नेपालीहरूको शारीरिक, मानसिक, संवेगात्मक, बौद्धिक र सामाजिक विकासमा असर परेको छ। यसको लागि दैनिक उपभोग गरिने आहारमा पशुजन्य उत्पादनहरू जस्तै दूध, फुल, मासु र माछाजन्य परिकारहरू सन्तुलितरूपमा समावेश हुनुपर्दछ।

दिगो विकास लक्ष्यको पहिलो लक्ष्य प्राप्त गर्न बालीजन्य खाद्य सुरक्षाको प्रत्याभूति मात्रले सम्भव हुँदैन। साँगसँगै पशुपन्छी र मत्स्यजन्य उत्पादन वृद्धि र उपभोगको अवस्था सुदृढ गर्नुपर्ने अपरिहार्यता देखिन्छ। दूध तथा दुग्धजन्य पदार्थको माग तीव्र गतिमा वृद्धि भइरहेको र दूध उत्पादनको सम्भावना देशभरि नै रहेको परिप्रेक्ष्यमा कृषि विकास रणनीतिको मार्गचित्र बमोजिम यसलाई नाफामूलक व्यावसायीकरण, आधुनिकीकरण र औद्योगिकीकरणको रूपमा रूपान्तरण गर्दै दुग्ध क्षेत्रको बहुआयामिक अवसरलाई उपयोग गर्नुपर्ने आवश्यकता छ। नेपालले राखेको “समृद्ध नेपाल, सुखी नेपाली” को परिकल्पना साकार पार्न आगामी २५ वर्षका लागि दीर्घकालीन सोचसहितको पन्ध्रौं योजनाले तय गरेको सोच, लक्ष्य र रणनीतिबमोजिम आत्मनिर्भरता उन्मुख नेपालको दुग्ध क्षेत्रले ठोस योगदान दिने किसिमले आगामी कार्यदिशा तय गर्नुपर्नेछ।

तसर्थ नेपालको दुग्ध क्षेत्रलाई वि सं २१०० भित्र मूल्य शृङ्खलामा आधारित रही सार्वजनिक, निजी र सहकारी क्षेत्रको सहभागिता र साझेदारीमा व्यावसायीकरण, आधुनिकीकरण र औद्योगिकीकरणको माध्यमबाट राष्ट्रिय अर्थतन्त्रको महत्वपूर्ण क्षेत्रको रूपमा स्थापित गरी रोजगारीको माध्यमको रूपमा विकास गर्न सरोकारवालाहरू समेतको सहभागितामा दुग्ध विकास नीति, २०६४ लाई पुनर्लेखन गरी राष्ट्रिय दुग्ध विकास नीति, २०७८ तर्जुमा गरिएको छ। नेपालको संविधान र कार्यविस्तृतीकरण प्रतिवेदनले औल्याएका कार्य जिम्मेवारी र अधिकार क्षेत्रभित्र रही संघ, प्रदेश र स्थानीय तहहरूले यस नीतिमा उल्लेख भएका विषयहरू आपसी समन्वय र सहकार्यमा लागु गर्नेछन्।

२. विगतको प्रयास र वर्तमान अवस्था

२.१ विगतका प्रयासहरू

दुग्ध क्षेत्रको विकास वि.सं. १९१७ मा युरोपियन गाईहरूको आयातबाट शुरु भएको पाइन्छ। वि.सं. २००९ मा स्विस् सरकारको सहयोगमा रसुवाको लाडटाडमा याक चिज उत्पादन केन्द्रको स्थापना तथा वि.सं. २०१० मा काभ्रेपलाञ्चोक जिल्लाको बनेपास्थित टुसालमा लघु दुग्ध प्रशोधन कारखानाको स्थापनाले यस क्षेत्रको विकासमा महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको पाइन्छ।

वि.सं. २०२६ मा दुग्ध विकास संस्थानको स्थापना, वि.सं. २०३६ मा औपचारिक रूपमा दुग्ध व्यवसायमा निजी क्षेत्रको प्रवेश, सातौं पञ्चवर्षीय योजना अनुसार दश वर्षीय दुग्ध विकास योजना

तर्जुमा, वि.सं. २०४९ मा राष्ट्रिय दुग्ध विकास बोर्डको स्थापना, वि.सं. २०४९ मा दुध उत्पादनमा संलग्न कृषकहरू सँगठित भई दुग्ध उत्पादक सहकारी संस्थाको गठन आदि यस क्षेत्रको विकासका लागि कोशेढुङ्गा सावित भएका छन् । वि.सं. २०५२ मा दुग्ध विकास संस्थान अन्तर्गत विराटनगरमा धुलो दुध कारखानाको स्थापना भएको थियो भने निजी क्षेत्र अन्तर्गत वि.सं. २०६५ मा पोखरा र चितवनमा ठुलो स्तरको धुलो दुध कारखानाको स्थापना भएको देखिन्छ । यसबाट दूधको मौसमी उत्पादनबाट सिर्जित दूध विदा (मिल्क होलिडे) को समस्यालाई सम्बोधन गर्ने प्रयास भएको पाइन्छ । विगत डेढ दशकदेखि कृत्रिम गर्भाधान कार्यक्रमको प्रभावकारी विस्तारको कारण दूध उत्पादन बृद्धिमा तीव्रता आएको छ ।

२.२ वर्तमान अवस्था

देशको कृषिजन्य उत्पादनमध्ये दूध उत्पादन आम कृषकले अभ्यास गर्ने पेशा हुनुका साथै वार्षिक उत्पादन बृद्धि दर उच्च भएको र अझै बढाउन सकिने सम्भावना बोकेको क्षेत्र हो । विगत १५ वर्षको दूध उत्पादनको वार्षिक वृद्धिदरको प्रवृत्ति हेर्दा अघिल्ला १० वर्षमा सालाखाला एक देखि तीन प्रतिशत रहेकोमा विगत पाँच वर्षदेखि दूध उत्पादनको वार्षिक वृद्धि दर पाँच प्रतिशत भन्दा बढी रहेको देखिन्छ ।

दुग्ध क्षेत्रले पशुपालन क्षेत्रमा करिब ६६ प्रतिशत योगदान पुऱ्याएको छ भने करिब ३० लाख घर परिवार दूध उत्पादनमा प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष रूपमा संलग्न रहेका छन् । यी परिवारमध्ये करिब १२ लाख घर परिवारले घरायसी उपभोग, पशु श्रम, मल र घ्यू उत्पादनका लागि गाईभैसीपालन गर्ने गरेका छन् । १८ लाख घर परिवारले दूधको घरायसी उपभोग र बिक्री दुवै गर्ने गर्दछन् । ५ लाख भन्दा बढी कृषक परिवार भने नियमित रूपमा दूध उत्पादन र बिक्री वितरणमा संलग्न रहेको पाइन्छ । दैनिक कुल दूध उत्पादनको झन्डै ५० प्रतिशत घरायसी उपभोग तथा घ्यू उत्पादनमा, ३३ प्रतिशत अनौपचारिक बिक्री वितरण क्षेत्रमा र १७ प्रतिशत औपचारिक रूपमा सङ्कलन भई प्रशोधन गरेको पाइन्छ । यस्तै दूध उत्पादन र बिक्री वितरणमा संलग्न ५ लाख कृषकहरू मध्ये करिब ४ हजार कृषक ठुला व्यवसायस्तरका छन् । तुलनात्मक रूपमा ठुला व्यावसायिक कृषकको संख्या र तिनको व्यवसायको स्तर पनि पछिल्ला वर्षहरूमा क्रमशः बढ्दै गएको छ । करिब ४४ हजार कृषकहरू मझौला व्यवसाय उन्मुख र करिब ४ लाख ५० हजार कृषक २ देखि ५ वटा गाईभैसी पालन गर्ने साना प्रकृतिका छन् । ग्रामीण भेगका साना दूध उत्पादक कृषकको बाहुल्यता भएकै कारण समतामूलक आर्थिक बृद्धि र स्व-रोजगारीमा यो क्षेत्रले ठुलो योगदान दिएको छ ।

जनताको आमदानी बढेसँगै दुग्ध पदार्थको मागमा उच्च बृद्धि हुने विकासशील मुलुकहरूको अनुभव नेपालले पनि हालैका वर्षहरूमा अनुभव गरेको छ । प्रति वर्ष प्रति व्यक्ति ९१ लिटर दूधको उपलब्धतालाई आत्मनिर्भरताको आधारबिन्दु मान्दा नेपाल दूध उत्पादनमा दुई वर्षभित्रै आत्मनिर्भरताको स्थितिमा पुग्ने अवस्था छ । तर उपभोक्ताहरूमा दुग्ध पदार्थको बढ्दो माग र विविधतायुक्त दुग्ध पदार्थको चाहना बढ्दै गएको सन्दर्भमा देशभित्र दूधको उत्पादन र उत्पादकत्व बृद्धिको गतिलाई अझ तीव्र बनाउनुपर्ने आवश्यकता छ । तिनमा गुणस्तरको मापदण्ड कायम गर्ने र प्रविधिको प्रयोग मार्फत

तिनको प्रतिस्पर्धी क्षमता बृद्धि गर्ने कार्यमा सरकारको प्राथमिकता देखिन्छ । निजी दूध प्रशोधकको योगदान दूध क्षेत्रमा निरन्तर बढ्दो छ । नेपालमा हाल दुग्ध सम्बन्धी ४ ओटा ठुला उद्योग, ६ वटा मध्यम उद्योग, ४० ओटा साना उद्योग तथा ६०० जति घरेलु उद्योग रहेका छन्। दूधको मूल्य शृङ्खलाको आकार स्थानीय तथा क्षेत्रीय हुँदै राष्ट्रियस्तरमा विकास हुँदै गइरहेको छ । धुलो दूध उत्पादन गर्ने उद्योगको क्षमता बढेको कारण दूध विदाको समस्यामा कमी आएको छ भने त्यसले विदेशी धुलो दूधसँग प्रतिस्पर्धी हुनुपर्ने र त्यसको सघन नियमन हुनुपर्ने अवस्थाको सिर्जना गरेको छ ।

३. समस्या र चुनौती

नेपालको दुग्ध क्षेत्रमा अवसरहरू विद्यमान भएतापनि थुप्रै समस्याहरू रहेका छन् । आगामी वर्षहरूमा यस क्षेत्रलाई व्यवस्थित र प्रतिस्पर्धी बनाउनुपर्ने चुनौतीको कारण यो क्षेत्रमा नीतिगत सुधारको आवश्यकता रहेको छ ।

नेपालको दुग्ध क्षेत्रमा माग र आपूर्तिको अवस्थामा समय समयमा असन्तुलन देखा पर्ने गरेको छ । दूध उत्पादन बढी हुने मौसममा माग कम हुने र कम उत्पादन हुने मौसममा माग बढ्ने अवस्थाले गर्दा वर्षेभरि माग र आपूर्तिको सन्तुलन मिलाउन कठिन छ। कोभिड-१९ र भविष्यमा हुन सक्ने यस्तै महामारी लगायत भुकम्प, बाढी, पहिरो लगायतका प्रकोपले गर्दा दूध उत्पादन, माग र आपूर्ति व्यवस्थालाई तत्काल असर गर्ने जोखिमलाई न्यूनीकरण गर्ने चुनौती छ ।

अर्थतन्त्रमा ९ प्रतिशत भन्दा बढी योगदान रहेको यो क्षेत्रमा आशातीत लगानी हुन सकेको छैन । बजारमा आपूर्ति हुने दूधमध्ये करीब दुई तिहाइ अंश गुणस्तरको सुनिश्चितता नभएको अनौपचारिक ढंगको बिक्री बितरण पद्धतिले धानेको छ। यसले गर्दा दूधको गुणस्तर नियमन गरी दुग्ध क्षेत्रलाई व्यवस्थित गर्न कठिनाई भएको अवस्था छ ।

देशभित्र गाई भैँसीको संख्या तुलानात्मक रूपले बढी भएपनि धेरै दूध दिने उन्नत पशुवस्तुको अंश कम छ । उन्नत नश्व व्यवस्थापनमा सुधार गर्नु चुनौतिपूर्ण छ । कम दूध दिने स्थानीय गाईहरूको प्रतिस्थापन, नश्व सुधार, आहारा तथा स्वास्थ्य व्यवस्थापन आदिमा सेवा उपलब्धता, समयानुकूल प्रविधिको अबलम्बन र व्यावसायिक पशुपालनको विस्तारको गति सुस्त छ। साना किसान प्रवर्द्धन र तिनको व्यावसायीकरण आशातीत रूपमा हुन सकेको छैन । दुधालु पशुपालन, दूध सङ्कलन, प्रशोधन, भण्डारण र बजारिकरणका मापदण्ड र सो को नियमन गर्ने संस्थागत र कानूनी व्यवस्था रहेको भएतापनि गुणस्तर नियन्त्रण र जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने कार्यको प्रभावकारिता यथोचित स्तरको छैन ।

उन्नत गाईपालनको दुष्प्रभावको रूपमा छाडा गाईको समस्या बढिरहेको छ । यसले दूध उत्पादनका विद्यमान प्रवृत्तिमा सुधार ल्याउनुपर्ने अवस्था सिर्जना गरेको छ । अनौपचारिक रूपमा बिक्री बितरण हुने अप्रशोधित र लेबल नलगाइएका दुधले औपचारिक दूध बजारमा प्रभाव पार्न थालेकोले यसको सम्बोधन गर्नु जरुरी भइसकेको छ ।

उच्च उत्पादन लागत, प्रविधिको कम उपयोग, उत्पादनको विविधीकरणमा कमी लगायतका कारणहरूले गर्दा नेपालको दुग्ध व्यवसायको प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता कम छ। यसकारण दूध उत्पादनमा नेपाल आत्मनिर्भरता तर्फ लम्कँदै गर्दा पनि दुग्धजन्य पदार्थहरूको आयात भइरहेको छ। नेपालको चिज, छुर्पी, घ्यू लगायतका दुग्धजन्य उत्पादनहरू वैदेशिक बजारमा माग भएता पनि तिनलाई औपचारिक कारोबारको रूपमा विकास गर्न सकिएको छैन। दुग्ध क्षेत्रको मूल्य शृङ्खलामा रहेका समस्याहरू पहिचान र सम्बोधन गर्न चुनौती छ।

४. नीति पुनर्लेखनको आवश्यकता

देहायका कारणहरूले गर्दा दुग्ध विकास नीति, २०६४ लाई पुनर्लेखन नै गरी नयाँ नीति तयार गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिएको छ:

४.१ बीस वर्षे दीर्घकालिन कृषि योजना, राष्ट्रिय कृषि नीति, २०६१ र कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन नीति, २०६३ को मर्म अनुरूप दुग्ध विकास नीति, २०६४ जारी भएकोमा उक्त नीतिले परिवर्तित समय अनुसार दुग्ध क्षेत्रको सुधारको तीव्र माग र चुनौतीहरूको अपेक्षाकृत रूपमा सम्बोधन गर्न नसक्ने भएकोले दिगो विकास लक्ष्य र कृषि विकास रणनीति अनुसार हुने गरी नयाँ नीतिको आवश्यकता परेको ।

४.२ नेपालको संविधानमा उल्लेख भएका राज्यका नीति तथा मौलिक हक लगायत कृषि, खाद्य, रोजगारी, समतामूलक आर्थिक वृद्धि लगायतका सम्बन्धित विषयहरू हासिल गर्न योगदान दिने गरी दुग्ध क्षेत्रमा नीतिगत सुधार आवश्यक देखिएको ।

४.३ संघीय व्यवस्था कार्यान्वयनसँगै अस्तित्वमा आएका संघ, प्रदेश र स्थानीय गरी तीन तहको प्रशासनिक व्यवस्था र संविधान निर्दिष्ट तहगत कार्यविभाजन अनुसार दुग्ध क्षेत्रको समष्टिगत विकासका लागि संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीच सहकार्य, समन्वय र साझेदारी विकास गरी समग्र दुग्ध क्षेत्रको समावेशी तथा एकीकृत विकास गर्न जरुरी देखिएको ।

४.४ देशमा गुणस्तरीय दूध तथा दुग्ध पदार्थको मागमा भएको निरन्तर वृद्धिबाट व्यावसायिक पशुपालनमा युवाको आकर्षण, विभिन्न क्षमताका दुग्ध उद्योगहरू स्थापना, सहकारीहरूको दूध उत्पादन, वितरण र प्रशोधनमा बढ्दो उपस्थिति लगायतका कारणले बढ्दो उत्पादनको व्यवस्थापन सहित औपचारिक प्रशोधनमा आउन नसकेको ठूलो परिमाणको दूधलाई औपचारिक प्रशोधनमा ल्याउन मूल्य शृङ्खलामा आधारित उत्पादन तथा व्यवस्थापन प्रणालीको सघन कार्यान्वयन दायित्व पूरा गर्नुपर्ने भएको ।

४.५ यथेष्ट परिमाणमा गुणस्तरीय दूध तथा दुग्धजन्य सामग्री उत्पादन गरी देशलाई दूधमा आत्मनिर्भर तथा निर्यात परिमाण वृद्धि समेत गर्न औद्योगिकीकरणको माध्यमबाट ठूला स्वचालित दूध प्रशोधन उद्योग स्थापना तथा संचालन गर्नु पर्ने आवश्यकतालाई कृषक, सरोकारवाला निकाय तथा तीन तहका सरकारहरूबीच साझेदारी, समन्वय र सहकार्य गर्न नीतिगत स्पष्टता आवश्यक भएको ।

दुग्ध विकास नीति, २०६४ को सामान्य परिमार्जनले मात्र उल्लिखित सम्पूर्ण विषयवस्तुहरूको लागि दिशानिर्देश गर्न पर्याप्त नहुने भएकोले यसलाई पुनर्लेखन नै गर्नुपर्ने आवश्यकता भई राष्ट्रिय दुग्ध विकास नीति, २०७८ तयार गरिएको छ।

५. दूरदृष्टि

वि.सं. २१०० सम्म मूल्य शृङ्खलामा आधारित, नाफामूलक, व्यावसायिक र प्रतिस्पर्धी दुग्ध क्षेत्र।

६. लक्ष्य

६.१ प्रति व्यक्ति प्रति वर्ष दूधको उपलब्धता आगामी दुई वर्षभित्र ९१ के.जी. र वि.सं. २१०० सम्म दुई गुणा बृद्धि गर्ने।

६.२ व्यवसायीकरण, औद्योगिकीकरण तथा मूल्य शृङ्खलाको विकास गरी गुणात्मक रोजगारीको सिर्जना गर्ने।

६.३ दूध व्यवसायलाई नाफामूलक र दिगो पेशाको रूपमा विकास गरी यसबाट हुने आमदानीलाई उच्च बनाउने।

६.४ औपचारिक प्रशोधनमा १७ प्रतिशतमा सीमित दूधको परिमाणलाई वि.सं. २१०० सम्म ६० प्रतिशतमा पुऱ्याउने।

७. उद्देश्यहरू

यो नीतिका उद्देश्यहरू देहाय बमोजिमका छन् :

७.१ सरकारी, सहकारी तथा निजी क्षेत्रको सहकार्य र साझेदारीमा दूधको उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि गरी देशलाई दुग्ध पदार्थमा आत्मनिर्भर बनाउने र निर्यात प्रवर्द्धन हुने वातावरणको निर्माण गर्ने।

७.२ उत्पादन सामग्री, सेवा र पूँजी तथा दूध संकलन, प्रशोधन र बजारीकरणको संयन्त्र विस्तार र सुदृढीकरण गर्दै समग्र दुग्धजन्य मूल्य शृङ्खलाको सुधार गर्ने।

७.३ दुग्धजन्य मूल्य शृङ्खलाका प्रत्येक इकाइमा वातावरणीय तथा गुणस्तर व्यवस्थापनका असल अभ्यासहरू अवलम्बन गर्दै दूध तथा दुग्धजन्य पदार्थहरूको गुणस्तर सुनिश्चित गर्ने।

८. नीतिहरू तथा रणनीतिहरू

नीति ८.१ कृषकहरूको सूचीकरण, वर्गीकरण र पहिचानको आधारमा दूध उत्पादनमा संलग्न साना कृषकहरूलाई राज्यबाट संरक्षण, सहयोग र प्रोत्साहन गर्दै दूधको उत्पादन तथा उत्पादकत्वमा वृद्धि गरिनेछ।

यस नीति कार्यान्वयनका लागि देहायका रणनीतिहरू अवलम्बन गरिनेछन्:

८.१.१ दूध उत्पादनको दृष्टिले बढी उत्पादन क्षमता भएका गाउँपालिका र नगरपालिकाहरूमा गाई, भैंसी वा चौरीको पकेट क्षेत्र निर्धारण गरी तीनै तहका सरकारको सहयोगमा विशेष कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।

८.१.२ मध्यपहाडी लोकमार्ग, हुलाकी मार्ग तथा यातायातका सुविधा पुगेका ग्रामीण क्षेत्रहरूमा उत्पादन हुने कच्चा दूधको गुणस्तर सुधारका साथै दूध उत्पादन तथा उत्पादकत्व बृद्धि गरी दुग्ध व्यवसायलाई ग्रामीण क्षेत्रमा गरिवी निवारण एवम् आय आर्जन गर्ने आधारको रूपमा विकास गरिनेछ ।

८.१.३ अछामी, लुलु, याक, चौरी गाई, लिमे, पारकोटे, गड्डी भैंसी जस्ता स्थानीय रैथाने जातका पशुको पहिचान, संरक्षण र सम्बर्द्धन तथा तिनको उत्पादकत्व बृद्धिको लागि अध्ययन अनुसन्धान गरिनेछ ।

८.१.४ परम्परागत दुधालु पशुपालन गर्ने कृषकहरूको घरायसी आवश्यकता परिपूर्ति गरी अतिरिक्त उत्पादन गर्न र तिनलाई बजारीकरणका संयन्त्रमा जोड्न प्रोत्साहन गरिनेछ । यस्ता कृषकहरूलाई समूह एवम् सहकारीमा आबद्ध गरी साना दूध उत्पादक कृषक सबलीकरण एवम् व्यवसायीकरण उन्मुख नीति अपनाइनेछ ।

८.१.५ नेपालको उत्तरी भेगमा प्राकृतिक चरन खर्कहरूको व्यवस्थापन सुधार तथा परम्परागत सीमापार चरिचरनको दिगो व्यवस्थापनबाट याक, चौरी, भेडा तथा च्याङ्ग्रापालनलाई संरक्षण गर्दै कृषकहरूको जीविकोपार्जन र आर्थिक सुधारका लागि प्रदेश र स्थानीय तहको समन्वयमा लक्षित कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछन् ।

८.१.६ उन्नत पशुहरूको संख्यामा बृद्धि गरी उत्पादकत्वमा बृद्धि गर्न भौगोलिक विविधता अनुसार नश्व सुधारका नविनतम प्रविधि प्रयोग मार्फत उपयुक्त पकेटहरूमा स्थानीय तहहरू समेतको संलग्नतामा कृषक समूह, दुग्ध उत्पादक सहकारी संस्था तथा निजी क्षेत्रलाई परिचालन गरी स्रोत केन्द्रहरू विकास गरिनेछ ।

८.१.७ दुधालु पशुहरूमा अत्यधिक क्षति पुऱ्याउने खोरेत तथा थुनेलो जस्ता रोगहरू नियन्त्रण गरिनेछ । पशु स्वास्थ्य संरक्षण एवम् पशु रोग नियन्त्रणको लागि प्रतिरोधात्मक तथा उपचारात्मक सेवालालाई विस्तार गरी प्रभावकारी बनाइनेछ । यसको लागि आवश्यक प्राविधिक सहयोग सहित दुग्ध उत्पादक सहकारी संस्था तथा निजी क्षेत्रलाई समेत परिचालन गरिनेछ ।

८.१.८ पशुपालनको लागि वर्षेभरि चरन तथा आहाराको व्यवस्था गर्न सामुदायिक बन, खाली जमिन एवम् पर्ती जग्गामा समूह तथा सहकारीमा आधारित घाँस खेतीलाई प्रोत्साहन गरिनेछ । साथै घाँसको दाना बनाउने मेशीन खरिद गर्न एवम् प्रविधि उपयोग गर्न सहूलियत प्रदान

गरिनेछ। घाँस खेती प्रवर्द्धनको लागि समूह, चक्लाबन्दी एवम् करार खेतीलाई प्राथमिकता दिइनेछ।

८.१.९ पशुपालन तथा आयआर्जनका लागि विशेषतः महिला, सीमान्तकृत एवम् दलित तथा पिछडिएका वर्गलाई सहूलियत व्याज दरमा दुग्ध उत्पादक सहकारी संस्था मार्फत समूहगत ऋण एवम् प्राविधिक सहयोगको व्यवस्था गरिनेछ।

८.१.१० व्यावसायिक रूपले दूध उत्पादन गर्ने युवाहरूलाई बाँझो वा कम उत्पादन हुने जग्गामा लागतमा सहभागिता हुने गरी गोठ लगायत पूर्वाधार निर्माण गरी दूध उत्पादनको लागि प्रोत्साहित गरिनेछ।

८.१.११ कृषक, सहकारी एवम् निजी क्षेत्रका व्यवसायीलाई पशुपालन तथा दूधको उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि गर्न कृत्रिम गर्भाधान, पशु उपचार, पशु आहार, गोठ सुधार र मलमूत्र व्यवस्थापन लगायत सेवालालाई एकीकृत रूपमा प्रदान गर्न एकीकृत सेवा केन्द्रको स्थापना गरिनेछ।

८.१.१२ पशु बीमा तथा सहूलियत व्याजदरको ऋण एवम् दूध उत्पादनमा आधारित अनुदान मार्फत उत्पादनलाई प्रोत्साहित गर्दै जोखिम न्यूनीकरण गरिनेछ। पशुधन बीमा सेवा उपलब्धता र विस्तारको लागि कृषक समूह, दुग्ध उत्पादक सहकारी संस्थालाई समेत परिचालन गरिनेछ।

८.१.१३ कृषक वर्गीकरणको आधारमा वितरण गरिने कृषक परिचयपत्र वा कृषक सूचीकरणको आधारमा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबाट कृषकलाई सुविधा र सहूलियत उपलब्ध गराइनेछ।

८.१.१४ सरकारी, गैह सरकारी संस्था, किसान संगठन, सहकारी एवम् निजी क्षेत्रको सहभागितामा दुग्ध विकास कोष स्थापना गर्ने र सो कोषबाट कृषकको समग्र विकास तथा क्षमता अभिवृद्धि गरिनेछ।

नीति ८.२ व्यावसायिक स्वरूप लिएका तुलनात्मक रूपमा ठुला दूध उत्पादकहरूको व्यावसायिकता र प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता वृद्धि गरी दूधको पूर्ति गरिनेछ।

यस नीति कार्यान्वयनका लागि देहायका रणनीतिहरू अवलम्बन गरिनेछन्:-

८.२.१ सरकारी र निजी क्षेत्र समेतको सहभागितामा नवीनतम प्रविधियुक्त नश्व सुधार सेवा (कृत्रिम गर्भाधान भ्रुण प्रत्यारोपण, सेक्स सिमेन लगायत) उपलब्ध गराइनेछ।

८.२.२ कृषि अनुसन्धान परिषद, सरकारी फार्म र निजी किसान र तिनका समूहलाई समावेश गरी उच्च प्रजनन मान भएका नश्व उत्पादन, रेकर्डिङ, वितरण र नियमनको व्यवस्था गरिनेछ।

८.२.३ दुग्ध क्षेत्रमा कार्यरत सहकारी संघ संस्थाहरूको अगुवाइमा घाँस खेतीको लागि आवश्यक कृषि सिंचाइमा सहूलियतपूर्ण अनुदानको व्यवस्था गरिनेछ।

८.२.४ दुग्ध उत्पादक कृषकहरूलाई आवश्यक पर्ने घाँस खेतीको लागि जग्गा व्यवस्था गर्न जग्गा लिज करार वा भूमि बैंक जस्ता उपयुक्त विधिहरूलाई सरलीकृत गरिनेछ।

८.२.५ सुख्खायाममा पनि दूधको उत्पादन बढाउन उपयुक्त पशु आहार, सुक्ष्म पोषण, प्रजनन तथा घाँसेबाली र साईलेज, टिएमआर, हे तथा अन्य आधुनिक प्रविधिको विकास एवम् विस्तार गरिनेछ। दूधको उत्पादन लागत घटाई प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता बढाउन पोसिलो घाँसमा आधारित पशुपालनलाई प्राथमिकता दिइनेछ।

८.२.६ दूध उत्पादक कृषकको जग्गा कम भई वा अन्य कारणले घाँस खेती गर्न नसक्ने समस्या समाधान गर्न व्यावसायिक गाई-भैसीपालन-केन्द्रित हरियो घाँस, साइलेज, पराल लगायतका पशु आहारा उत्पादन र आपूर्ति गर्ने व्यवसायलाई प्रदेश र स्थानीय तहबाट आवश्यक प्रोत्साहन र सहूलियत प्रदान गरिनेछ।

८.२.७ उन्नत पशुहरूलाई आवश्यक पर्ने दाना र फीड सप्लिमेण्ट लगायत उत्पादन सामग्रीहरूको गुणस्तर नियमनलाई प्रभावकारी बनाइनेछ।

८.२.८ असल पशुपालन अभ्यासको मापदण्ड बनाई लागू गरिनेछ। आधुनिक फार्म व्यवस्थापनको लागि व्यावसायिक कृषकलाई यन्त्र र प्रविधि प्रयोगमा प्रोत्साहित गरिनेछ।

८.२.९ पशु रोगको अन्वेषण, रोकथाम र उपचार सेवा निजी क्षेत्रसँगको सहकार्यमा विशिष्टिकृत गरिनेछ। रोग नियन्त्रणको रणनीतिक कार्ययोजना तयार गरी लागू गरिनेछ।

८.२.१० व्यावसायिक पशुपालक कृषक र कृषक समूहहरूको सूचीकरण तथा दर्ता गरी सुलभ कर्जा, विमा र अन्य वित्तीय तथा गैह्र वित्तीय सहूलियत प्रदान गर्ने कार्य प्रभावकारी बनाइनेछ। दुधालु पशुहरू खरीदको लागि नेपाल राष्ट्र बैंकद्वारा निर्देशित न्यून व्याजदरको कृषि कर्जा कृषकहरूलाई सरल तथा सहजरूपमा उपलब्ध गराउन बैंकहरूलाई उत्प्रेरित गरिनेछ।

८.२.११ शिक्षा मन्त्रालय र सो अन्तर्गतका प्राविधिक एवम् व्यावसायिक सीप प्रदान गर्ने शिक्षालयहरूसँग समन्वय गरी आधुनिक डेरी व्यवसायलाई आवश्यक पर्ने डेरी विशेष मध्यमस्तरीय जनशक्ति तयार गरिनेछ। दूध उत्पादन र दुग्ध उद्योगमा संलग्न प्राविधिक तथा व्यवस्थापन तर्फका कर्मचारीहरूको दक्षता अभिवृद्धिका लागि क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रमको व्यवस्था गरिनेछ।

८.२.१२ संघ, प्रदेश एवम् स्थानीय तहको सहकार्य, समन्वय र साझेदारी तथा व्यावसायिक कृषक, कृषक समूह, सहकारीको सहभागितामा सम्भावना भएका प्रत्येक स्थानीय तहमा एक

पशु स्रोत केन्द्र र प्रत्येक प्रदेशमा कम्तीमा एउटा प्रजनन र व्यवस्थापनका आधारभूत मापदण्ड पालना गर्ने र आधिकारिक निकायबाट प्रमाणीकरण गर्ने गरी तुलनात्मक रूपमा ठुलोस्तरको उन्नत पशु स्रोत केन्द्रको स्थापना गरिनेछ।

नीति ८.३ दूध उत्पादन क्षेत्रहरू लक्षित दूध संकलन, प्रशोधन तथा बजारिकरणको व्यवस्थापन मार्फत दूध मूल्य शृङ्खलाको सुधार सहित व्यावसायिकरण तथा औद्योगिकरणलाई प्रोत्साहित गरिनेछ।

यस नीति कार्यान्वयनका लागि देहायका रणनीतिहरू अवलम्बन गरिनेछन्:

८.३.१ ग्रामीण क्षेत्रमा उत्पादित दूधको संकलन क्षेत्र विस्तार गर्न मध्य पहाडी लोकमार्ग, हुलाकी मार्ग तथा यातायातका सुविधा पुगेका ग्रामीण क्षेत्रहरूमा सरकारी, सामूहिक, सहकारी तथा निजी दूध चिस्यान केन्द्रहरूको विस्तार गरिनेछ।

८.३.२ दूध तथा दुग्ध पदार्थ ढुवानी एवम् वितरणमा प्रयोग हुने सवारी साधनको आवागमनलाई अत्यावश्यक सेवाको सूचीमा समावेश गरिनेछ।

८.३.३ दूध उत्पादक कृषक, कृषक समूह, सहकारी एवम् निजी कम्पनी वा फार्मलाई दूध प्रशोधन र बजारीकरणमा सहभागिता हुने गरी प्रशोधन केन्द्र एवम् विक्री केन्द्रहरू स्थापना गर्न प्रोत्साहन गरिनेछ। किसानको स्वामित्व कायम हुने गरी बजार व्यवस्थापन गरिनेछ।

८.३.४ दूध उत्पादक कृषक, कृषक समूह, सहकारी, सरकारी तथा निजी दुग्ध उद्योगहरूले दूध उत्पादन तथा संकलन एवम् दूध प्रशोधन गर्ने कार्यमा उपयोग हुने मेशिन, उपकरण तथा ढुवानी साधनहरूको पैठारीमा सालबसाली आर्थिक ऐन बमोजिम भन्सार सहूलियतको व्यवस्था गरिनेछ।

८.३.५ सहकारी क्षेत्रमा स्थापना भएका दूध चिस्यान केन्द्र तथा दुग्ध उद्योगहरूमा खपत हुने विद्युत महसुलमा दिइँदै आएको सहूलियतको व्यवस्थालाई निरन्तरता दिनुका साथै सरकारी, निजी तथा किसान समूहले संचालन गरेका दूध चिस्यान केन्द्रहरूमा खपत हुने विद्युत महसुलमा छुट दिइने छ।

८.३.६ दूध प्रशोधन तथा विविधीकरणमा संलग्न उद्योगहरूलाई प्रति ५०० लिटर दूध बराबर एक विक्री कक्ष वा फ्रेन्चाईज स्थापनाको लागि अभिप्रेरित गरिनेछ।

८.३.७ दुग्ध क्षेत्रको व्यावसायिकरण र औद्योगिकीकरण गरी रोजगारी सिर्जना गरिनेछ। बैदेशिक रोजगारीबाट फर्केका नेपालीलाई दूधजन्य व्यवसाय सञ्चालन गर्न प्रोत्साहन छुट र अन्य सहूलियत उपलब्ध गराइनेछ।

८.३.८ दूध उत्पादन, प्रशोधन एवम् दुग्ध पदार्थ विविधीकरणका लागि उपयुक्त प्रविधिहरूको साथै दूध उत्पादन लागत घटाउने उपायहरूको अनुसन्धान तथा विकास गरिनेछ।

८.३.९ दूध तथा दुग्धजन्य पदार्थको प्याकेजिङ्गको लागि प्रिन्टेड प्याकेजिङ्ग सामानहरू उत्पादन गर्ने उद्योगको स्थापना गरिनेछ । नेपालमा नै यस्ता उद्योगको स्थापना भई उत्पादन नभएसम्म यस्ता सामग्रीहरूको पैठारीमा विशेष छुट दिइनेछ ।

८.३.१० अनौपचारिक रूपले वजारीकरण हुने गरेको कच्चा दूधलाई औपचारिक पद्धतिमा रूपान्तरण गरिनेछ ।

८.३.११ घरेलुस्तरको डेरी व्यवसायको सुधार गरी तिनलाई गुणस्तरको परिधिभिन्न ल्याउन नियमनको प्रभावकारिता र दायरामा बृद्धि गरिनेछ । दुग्धजन्य उत्पादनको विविधीकरण गर्ने लघु, घरेलु तथा साना उद्योगलाई प्रविधि हस्तान्तरण तथा प्राविधिक सहायता उपलब्ध गराइनेछ ।

८.३.१२ सरकारी र निजीस्तरका मझौला तथा ठुला डेरी उद्योगहरूको क्षमता विस्तार गरी कृषकबाट उत्पादित दूधको औपचारिक संकलन, चिस्यान र दुवानीको व्यवस्था गरी विक्रीको सुनिश्चित गरिनेछ ।

नीति ८.४ मौसम अनुसार दूध उत्पादनको परिमाणमा हुने घटबढले पार्ने समस्या न्यूनीकरण गर्न धुलो दूधको प्रभावकारी व्यवस्थापनलाई रणनीतिक रूपमा उपयोग गरिनेछ ।

यस नीति कार्यान्वयनका लागि देहायका रणनीतिहरू अवलम्बन गरिनेछन्:-

८.४.१ गाईभैंसीपालनमा दूध उत्पादनको मौसमी प्रभाव कम गर्न आहारा लगायतका असल पशु अभ्यासमा जोड दिइनेछ । भैंसीमा हुने प्रजनन प्रवृत्ति र व्यवस्थापनका प्राविधिक पक्षहरूमा सुधार गरी प्रति वेत दूध दिने समय बृद्धि गरिनेछ ।

८.४.२ दूध उत्पादन बढी हुने मौसम (फ्लस सिजन) मा अधिक उत्पादन हुने कारणले सिर्जना हुने दूध विदा (मिल्क होलिडे) र कम उत्पादन हुने मौसम (लीन सिजन) मा दूध उद्योगहरूले कच्चा दूध नपाउने अवस्था अन्त्य गर्नको लागि फ्लस सिजनमा बढी भएको तरल दूधलाई धूलो दूधमा रूपान्तरण गर्ने र लिन सिजनमा तिनको उपयोगको परिमाणात्मक तथ्याङ्क अध्यावधिक गरिनेछ र सो तथ्याङ्कको कम्तीमा पांच वर्षको प्रक्षेपण गरिनेछ ।

८.४.३ सो सूचना अनुसार देशमा धुलो उत्पादन गर्नुपर्ने परिणामको आधारमा धुलो दूध उत्पादन गर्ने उद्योग स्थापना गर्न कृषक समूह, सहकारी एवम् निजी दुग्ध उद्योगहरूलाई प्रति केजी दूधमा निश्चित मापदण्डको आधारमा अनुदान प्रदान गरिनेछ ।

८.४.४ विदेशी धुलो दूधसंग मूल्यमा प्रतिस्पर्धा गर्न दुग्ध उत्पादनको लागत घटाउने दिगो तथा दीर्घकालीन उपायहरू अपनाउन प्रोत्साहन गरिनेछ । अल्पकालीन रूपमा धुलो दूध उत्पादनमा प्रयोग हुने मेशिनरीहरू र तिनका पार्टपुर्जा तथा विदेशी धुलो दूधमा लाग्ने भन्सार दरलाई

पूनरावकोलन गरी स्वदेशी उद्योगको संरक्षण गरिनेछ । स्वदेशी धुलो दूधमा लागने कर भ्याटमा सहूलियतको व्यवस्था गरिनेछ ।

८.४.५ केही एशियाली मुलुकहरूमा धुलो दूधको निर्यातको सम्भावना रहेको परिप्रेक्ष्यमा ती उत्पादनहरूलाई मूल्य र गुणस्तरमा प्रतिस्पर्धी बनाइनेछ । सम्भावित आयात गर्ने मुलुकहरूसंग व्यापार प्रबर्द्धन गरिनेछ ।

८.४.६ धुलो दूध र बटर लगायत दुग्ध उत्पादनहरू उचित वातावरणमा भण्डारण गर्ने पूर्वाधारको क्षमता (वेयर हाउस) बृद्धि गरिनेछ ।

८.४.७ स्वदेशमा स्थापना भएका धुलो दूध कारखानाको सुदृढीकरण गरी देशलाई आवश्यक पर्ने स्तरीय धुलो दूध उत्पादन लगायत वेवी फुड, अल्ट्रा हिट ट्रिटमेण्ट (UHT) दूध, चकलेट, क्याटवरी, बेकरी उद्योग लगायतका मूल्य अभिवृद्धि हुने दुग्ध पदार्थहरू उत्पादन गर्न सरकारी, कृषक समूह, सहकारी तथा निजी क्षेत्रलाई आन्तरिक वा स्वःलगानीमा उद्योग स्थापना तथा सञ्चालनको लागि प्रोत्साहन गरिनेछ ।

८.४.८ पोल्ट्री क्षेत्र, बंगुरका आहारा, गुंदपाक लगायत धुलो दूध प्रयोग हुन सक्ने नयां क्षेत्रहरू पहिचान गरी सो को प्रबर्द्धन गरिनेछ ।

नीति ८.५ दूधको आन्तरिक खपत बढाउनको लागि विभिन्न रणनीतिक उपायहरू अपनाइनेछ ।

यस नीति कार्यान्वयनका लागि देहायका रणनीतिहरू अवलम्बन गरिनेछन्:-

८.५.१ दूध तथा दुग्ध पदार्थहरूको आन्तरिक खपत बढाउनको लागि दुग्धजन्य पदार्थको उपभोगको फाइदा बारे जनचेतना अभिवृद्धि गरिनेछ ।

८.५.२ आन्तरिक माग अनुसारका विविध दुग्ध पदार्थहरूको उत्पादन गरिनेछ । साथै स्वदेशी उद्योगलाई दुग्ध पदार्थ आयात गरिने मुलुकहरूसंग गुणस्तर, प्याकेजिङ्ग र मूल्यमा प्रतिस्पर्धी बनाउने रणनीतिक उपायहरू लागू गर्न निजी, सरकारी र सहकारी क्षेत्रबीच सहकार्य गरिनेछ ।

८.५.३ शैक्षिक संस्था, सरकारी कार्यालय, सुरक्षा निकायहरूका साथै अस्पतालहरूमा यथासम्भव स्वदेशी दुग्धजन्य पदार्थहरूको उपभोग गर्ने व्यवस्था गरिनेछ ।

८.५.४ स्वदेशी एवम् विदेशी निकायबाट सञ्चालित पोषण सम्बन्धी कार्यक्रममा स्वदेशमा उत्पादित दूध तथा दुग्ध पदार्थ समावेश गर्ने व्यवस्था अनिवार्य गरिनेछ । विद्यालय दुग्धपान कार्यक्रम, अनाथालय तथा वृद्धाश्रमहरूमा स्वदेशमा उत्पादित दूध तथा दुग्धजन्य पदार्थ वितरण जस्ता कार्यक्रमहरूको प्रबर्द्धन गरिनेछ ।

नीति ८.६ आन्तरिक तथा बाह्य बजारको सम्भाव्यताका आधारमा उत्पादन विविधीकरणद्वारा दुग्ध पदार्थहरूको आयात प्रतिस्थापन गरी देशलाई आत्मनिर्भर बनाउने र दूध तथा दुग्ध पदार्थलाई निर्यातयोग्य वस्तुको रूपमा विकास गरिनेछ।

यस नीति कार्यान्वयनका लागि देहायका रणनीतिहरू अवलम्बन गरिनेछन्:-

८.६.१ जनसंख्याको आधारमा तोकिएको परिमाणमा दूध उत्पादन गर्ने पकेट क्षेत्र, जिल्ला, स्थानीय तह, प्रदेशहरूलाई दूध उत्पादनमा आत्मनिर्भर क्षेत्रको रूपमा घोषणा गर्दै लगिनेछ।

८.६.२ आयात हुने गरेका दुग्धजन्य पदार्थको प्रकार र परिमाणबारे अध्ययन गरी देशभित्रै उक्त दुग्ध पदार्थहरू उत्पादन गर्न प्रविधि प्रयोग र सीप बृद्धि तथा बजारीकरणमा विशेष प्रोत्साहन गरिनेछ। यस्ता क्षेत्रमा बैदेशिक लगानी तथा प्रविधि आयातलाई समेत प्रोत्साहन गरिनेछ।

८.६.३ दूध तथा दुग्ध पदार्थलाई निर्यात गर्न आयातकर्ता देशको मागको आधारमा तोकिएको स्थानमा खोरेत लगायतका संक्रामक रोगमुक्त क्षेत्र घोषणा गर्न आवश्यक व्यवस्था गरिनेछ।

८.६.४ दूध तथा दुग्ध पदार्थहरूको बजारको नियमित अनुगमन तथा अध्ययन गरी मूल्य, माग, आपूर्ति, आयात तथा निर्यातको सूचना संकलन, विश्लेषण तथा प्रवाह गर्ने व्यवस्था गरिनेछ।

८.६.५ दूध तथा दुग्ध पदार्थ विविधीकरण गरी ब्रान्डिङ गर्ने स्वदेशी उद्योग एवम् सोको निर्यात गर्ने उद्योगलाई विशेष सहूलियत प्रदान गरिनेछ। दूध तथा दूधबाट उत्पादित खाद्य सामग्रीहरूको प्याकेजिङ तथा लेभलिङ गर्न र ट्रेडमार्क, सामुहिक ट्रेडमार्क जस्ता बौद्धिक सम्पत्ति दर्ता गर्न प्रोत्साहित गरिनेछ।

८.६.६ दूध तथा दुग्ध पदार्थको स्थान विशेषको परिकार तयार गर्ने क्षमता अभिवृद्धि गर्ने एवम् सोको बजारीकरण गर्न विशेष पहल गरिनेछ। सोको लागि दुग्ध उत्पादनमा संलग्न कृषक सहकारीहरूको क्षमता अभिवृद्धि गरिनेछ।

८.६.७ नेपालको विशेष पहिचान रहेको याक चिजलाई विशिष्ट उत्पादनको रूपमा विकास गर्न र निर्यातयोग्य छुर्पी उत्पादनको लागि सहूलियतपूर्ण वित्तीय र प्राविधिक सहायता उपलब्ध गराइनेछ। गाईको दूधबाट चिज उत्पादन र विकास गर्न सहयोग पुऱ्याइनेछ। यस्ता विशिष्टकृत उत्पादनलाई अन्तर्राष्ट्रिय बजारसम्म पुऱ्याउन र प्राङ्गारिक दुग्ध पदार्थको उत्पादन गर्न विशेष पहल गरिनेछ।

८.६.८ बाखाको दूध उत्पादन बृद्धि गरी सोबाट चिज एवम् अन्य दुग्ध पदार्थ उत्पादन गर्नको लागि प्रोत्साहन गरिनेछ।

८.६.९ निर्यात प्रबर्द्धन गर्न गुणस्तर परीक्षण प्रयोगशालालाई तोकिएको मापदण्डको आधारमा मान्यता प्रदान (एक्रेडिटेशन) गरिनेछ । दूध तथा दुग्धजन्य पदार्थमा रोगका जीवाणु नभएको परीक्षण र प्रमाणीकरण गर्न सक्षम हुने गरी संस्थागत सुदृढिकरण गरिनेछ ।

८.६.१० दुग्धजन्य तयारी बस्तु उत्पादन गर्ने नेपाली लगानीकर्ता रहेको उद्योगले विदेशमा आफ्ना उत्पादन निर्यात गरेमा निर्यातमा नगद अनुदान वा प्राविधिक वित्तीय र कर छुट लगायतका सुविधा प्रदान गरिनेछ ।

८.६.११ दैनिक उपभोग गर्ने उपभोक्ता र होटेल रेष्टुरेण्टहरूको माग अनुसार उपयुक्त हुने किसिमले विभिन्न दुग्ध पदार्थ जस्तै: बटर चिज धुलो दूध सिधै पिउने चिसो दूध लगायतलाई साना साना प्याकिङ्ग गरी विक्री वितरण गर्ने व्यवस्था गरिनेछ ।

८.६.१२ नेपाली परम्परागत उत्पादनहरू जस्तै: छुर्पी याक चीज गुंदपाक ललिपप आदिमा प्रविधियुक्त बनाई तिनलाई गुणस्तर र प्रमाणीकरण प्रणालीभिन्न ल्याउने तथा प्याकेजिङ्ग र ब्राण्डिङ्ग प्रबर्द्धन गरिनेछ ।

नीति ८.७ गुणस्तर सुधार तथा नियमन मार्फत उपभोक्ताहरूलाई गुणस्तरयुक्त दूध तथा दुग्ध पदार्थहरू सर्वसुलभ रूपमा उपलब्ध गराईनेछ ।

यस नीति कार्यान्वयनका लागि देहायका रणनीतिहरू अवलम्बन गरिनेछन्:-

८.७.१ दूधको गुणस्तर सुधारको लागि दूध उत्पादक कृषक, कृषक समूह तथा दुग्ध उद्यमीहरूको चेतना अभिवृद्धिका साथै उपयुक्त प्रविधि उपलब्ध गराइनेछ ।

८.७.२ सफा, स्वच्छ तथा गुणस्तरीय दूध उत्पादनको लागि दुग्ध उद्योगहरूले दुग्ध उत्पादक सहकारी संस्थाहरू तथा दूध उत्पादनसँग सम्बन्धित संघसंस्थाहरू मार्फत कृषकहरूलाई नियमित रूपमा शिक्षा, तालिम एवम् सूचना आदान-प्रदानका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने व्यवस्था गरिनेछ ।

८.७.३ उपभोक्ताको हितलाई ध्यानमा राखी बजारमा विक्री वितरणका लागि आपूर्ति भएका दूध तथा दुग्ध पदार्थहरूको गुणस्तर नियमित रूपमा परीक्षण गरी गुणस्तरयुक्त दूध उपलब्ध गराउने डेरीहरूलाई प्रेडिङ्ग गरी उत्कृष्ट नतिजा ल्याउने डेरीका दूध संकलन केन्द्र र सहकारी संस्था, चिस्यान केन्द्र र उद्योगहरूलाई पुरस्कृत गर्ने नीति लिइनेछ । साथै न्यूनतम गुणस्तर कायम नगर्ने व्यवसायीलाई कानून बमोजिम दण्डित गरिनेछ ।

८.७.४ दूध तथा दुग्ध पदार्थहरूको भण्डारण तथा उपभोग गर्ने विधिको साथै उपभोग अवधि बारे उपभोक्ताहरूलाई जागरुक गराईनेछ ।

८.७.५ दुग्ध उत्पादन र आपूर्ति शृङ्खलाको सम्पूर्ण प्रणालीमा चिस्याउने सुविधाको व्यवस्था गरिनेछ ।

८.७.६ दूध तथा दुग्ध पदार्थहरूको गुणस्तर पुनरावलोकन गर्नुका साथै खाद्यसँग सम्बन्धित प्रचलित कानूनले नसमेटेका दुग्ध पदार्थहरूको मापदण्ड निर्धारण गरिनेछ। दुग्ध पदार्थहरूको प्रोडक्ट स्पेसिफिकेशन राख्न प्रोत्साहन गरिनेछ।

८.७.७ खाद्य ऐनले तोके बमोजिम दूध तथा दुग्ध पदार्थको स्वच्छता, गुणस्तर र विक्री वितरण सम्बन्धी निर्देशिका तथा आचारसंहिता तयार गरी लागू गरिनेछ।

८.७.८ दूध प्रशोधन गर्ने कारखानाहरूमा खाद्य स्वच्छता व्यवस्थापन प्रणाली अनिवार्यरूपमा अवलम्बन गर्न प्रोत्साहन गरिनेछ।

८.७.९ दूध तथा दुग्ध पदार्थहरूको उपयुक्त प्याकिङ्ग मापदण्ड तयार गरी लागू गरिनेछ।

८.७.१० दूध तथा दुग्ध पदार्थहरूको गुणस्तर सुनिश्चितताको लागि विभिन्न तहमा सुविधा सम्पन्न सरकारी तथा निजी एकीकृत डेरी तथा खाद्य परीक्षण प्रयोगशालाहरूको व्यवस्था र सुदृढीकरण गरिनेछ। साथै असल अभ्यासहरूलाई कृषक समूह र सहकारीको माध्यमबाट विस्तार गरिनेछ।

८.७.११ उत्पादन, सङ्कलन तथा प्रशोधनमा दूध तथा दुग्धजन्य उत्पादनको गुणस्तर कायम गर्न असल अभ्यासलाई प्रोत्साहन गरी गुणस्तर नियमन गर्ने व्यवस्था मिलाइने छ।

नीति ८.८ गुणस्तरमा आधारित प्रोत्साहन तथा कच्चा दूधको मूल्य निर्धारण पद्धतिको अवलम्बन गरिनेछ।

यस नीति कार्यान्वयनका लागि देहायका रणनीतिहरू अवलम्बन गरिनेछन्:-

८.८.१ सरकारको “संरक्षित कृषि, सुनिश्चित वचत” अवधारणालाई दुग्ध क्षेत्रमा समेत लागू गरिनेछ। उत्पादन लागत तथा गुणस्तरका आधारमा कृषकले निश्चित मुनाफा पाउने गरी व्यवस्थित बजार प्रणालीको व्यवस्था गरिनेछ।

८.८.२ वार्षिक मूल्य वृद्धि एवम् उत्पादन लागतका आधारमा दूधको मूल्यलाई हरेक दुई वर्षमा दुग्ध विकास बोर्डको अध्ययन प्रतिवेदनको आधारमा पुनरावलोकन गर्ने व्यवस्थाको विकास गरिनेछ। दूध उत्पादन बढी हुने फलस र कम उत्पादन हुने लीन सिजनको लागि बेगलाबेगलै मूल्य निर्धारण गरिनेछ। साथै पशुहरूको नश्लको आधारमा गाई, भैंसी, चौरी तथा बाखाबाट उत्पादित दूधको मूल्य निर्धारण गरिनेछ।

८.८.३ दूधको मूल्य निर्धारण गर्दा अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यासमा रहेका गुणस्तर सम्बन्धी मापदण्डलाई सम्भाव्यताका आधारमा समावेश गरी कच्चा दूधको गुणस्तर क्रमशः सुधार गरिनेछ।

८.८.४ दूध उत्पादनमा प्रदान गरिने अनुदान सुविधा प्रदान गर्दा कायम हुनुपर्ने दूधको न्यूनतम गुणस्तर निर्धारण गरिनेछ।

नीति ८.९ दुग्ध उद्योगबाट निस्कने फोहोरहरूको वैज्ञानिक व्यवस्थापन र हरितगृह ग्याँस उत्सर्जन कम गर्ने उपायहरू अवलम्बन गरी वातावरण संरक्षण र स्वस्थ अभ्यास प्रवर्द्धन गरिनेछ।

यस नीति कार्यान्वयनका लागि देहायका रणनीतिहरू अवलम्बन गरिनेछन्:-

८.९.१ दूध उत्पादक पशुहरूको लागि हरितगृह ग्याँस उत्पादन कम गर्ने उपयुक्त आहाराको विकास र प्रयोग, वातावरणमैत्री प्याकेजिङको पहिचान र प्रविधि विकास गरी दूध उत्पादक कृषकसम्म प्रसार गर्ने व्यवस्था गरिनेछ। यसका लागि आवश्यक अनुसन्धान तथा विकासमा जोड दिइनेछ।

८.९.२ ठूलो संख्यामा रहेका अनुत्पादक पशुहरूको सट्टा उत्पादक पशुहरूको संख्यामा वृद्धि गर्ने उपायहरूको अवलम्बन गरिनेछ। यस्ता कार्यक्रम नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद, पशु सेवा विभाग एवम् शैक्षिक संस्थाहरूको संयुक्त सहभागितामा सञ्चालन हुनेछ।

८.९.३ पशुहरूलाई आहार उपलब्धता वृद्धिको साथै कार्वन पृथकीकरणको लागि कृषि-वन प्रणालीको प्रवर्द्धन गरिनेछ।

८.९.४ पशुपालनलाई वायोग्याँस प्रविधिसँग एकीकृत गरी स्वच्छ उर्जाको उत्पादनमा कृषकलाई प्रोत्साहित गरिनेछ।

८.९.५ हरितगृह ग्याँस उत्सर्जनका कारण हुने जलवायु परिवर्तनको असरहरूबारे दुग्ध उत्पादक कृषक तथा कृषक समूहहरूको सचेतना अभिवृद्धि गरिनेछ। यस सम्बन्धमा सरकारी तथा निजी अनुसन्धान केन्द्र लगायत शिक्षण संस्थाहरूसँगको सहकार्यमा आवश्यक अध्ययन तथा अनुसन्धान गरिनेछ।

८.९.६ उद्योगहरूमा उर्जा बचत गर्ने फोहोरमैला उपचार प्लाण्ट (इफ्लुएण्ट ट्रीटमेण्ट प्लाण्ट) स्थापना गर्न सहूलियतपूर्ण वित्तीय सेवा उपलब्ध गराइनेछ।

नीति ८.१० गाईपालन कार्यबाट सिर्जित अनुत्पादक पशुहरूको व्यवस्थापनमा स्थानीय तह तथा प्रदेशस्तरका निकायहरूको सहभागितामा पशु छाडा छोड्ने प्रवृत्तिलाई निरुत्साहन गरिनेछ।

यस नीति कार्यान्वयनका लागि देहायका रणनीतिहरू अवलम्बन गरिने छन्:-

८.१०.१ छाडा पशुको समस्या भएका स्थान, क्षेत्र, जिल्लामा छाडा छोड्ने प्रवृत्तिलाई निरुत्साहित गर्न कानून तथा संरचना निर्माण गरिनेछ। स्थानीय तहले यससम्बन्धी कार्यक्रम तर्जुमा गरी कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नेछन्।

८.१०.२ अनुत्पादक गाई, गोरु, बहर र बाच्छाहरूको दिगो तथा आर्थिक व्यवस्थापनका लागि आवश्यकता अनुसार स्थानीय तह र प्रादेशिक निकायहरूको समन्वय, सहकार्य र साझेदारीमा गौशाला, बहर होस्टेल आदिको व्यवस्थाको गरिनेछ र यस्ता पशुहरूलाई आर्थिक उपार्जनको क्षेत्रमा उपयोग गरिनेछ। यसको लागि गोबर ग्यांस प्लाण्ट, कम्पोष्ट, गहुँत तथा छाला, हाड, खोरजन्य सहउद्योगहरू सञ्चालन गरिनेछ ।

८.१०.३ सातै प्रदेशमा प्रमुख पशुवस्तुका पशु पहिचान र खोज (एनिमल आइडेण्टिफिकेशन र ट्रेसिबिलिटी) को कार्यक्रम लागु गरिनेछ।

८.१०.४ गाईपालनको विस्तारबाट सिर्जेको छाडा पशुको समस्या कम गर्न म्यापिङ्ग गरी सम्भाव्यताको आधारमा भैंसीपालनलाई विस्तार गर्न प्रदेशको पहलमा विशेष प्रोत्साहन गरिनेछ।

नीति ८.११ दुग्ध क्षेत्रको समग्र संस्थागत विकासका लागि सरोकारवाला संघ संस्था सहित मौजुदा निकायहरूको सुदृढीकरण र संस्थागत विकास गरिनेछ ।

यस नीति कार्यान्वयनका लागि देहायका रणनीतिहरू अवलम्बन गरिनेछन्।

८.११.१ राष्ट्रिय दुग्ध विकास बोर्डलाई दुग्ध क्षेत्र विकासको नीति निर्माण र योजना तर्जुमा, दुग्ध क्षेत्र प्रवर्द्धन, अनुगमन तथा नियमन गर्ने एक सवल संस्थाको रूपमा विकास गरिनेछ। परिवर्तित सन्दर्भमा बोर्डको भूमिका प्रभावकारी बनाउन कानूनी र संगठनात्मक संरचनामा आवश्यक सुधार गरिनेछ।

८.११.२ दुग्ध क्षेत्रको विकासको लागि आवश्यकता अनुसार प्रादेशिक दुग्ध विकास बोर्डको गठन गरिनेछ । यस्तो बोर्ड गठन र कार्य सञ्चालन गर्दा राष्ट्रिय दुग्ध विकास बोर्डसँग कार्यगत समन्वय र सहकारिता सुनिश्चित गरिनेछ । दुग्ध विकासको क्षेत्रमा योजना तर्जुमा, लगानीको लागि स्रोतको पहिचान, अनुगमन, नियमन, तालिम तथा दुग्ध क्षेत्रका विविध विषयहरूको अध्ययन अनुसन्धान गर्न प्रादेशिक बोर्ड सहित राष्ट्रिय दुग्ध विकास बोर्डको क्षमता अभिवृद्धि गरिनेछ।

८.११.३ दुग्ध उद्योगहरूको लागि आवश्यक प्राविधिक जनशक्तिको विकास गर्न एक केन्द्रीय डेरी अध्ययन प्रतिष्ठान स्थापना गरिनेछ । यस प्रतिष्ठानबाट दुग्ध प्रविधि सम्बन्धी अध्ययन, अनुसन्धान तथा तालिमको सञ्चालन गरिनेछ। विद्यालय तथा विश्वविद्यालयहरूमा दुग्धसँग सम्बन्धित प्रविधिको अध्ययन तथा अनुसन्धान गर्न आवश्यक संरचनाहरूको विकास गरिनेछ ।

८.११.४ दुग्ध क्षेत्रमा संलग्न सरोकारवालाहरूको योगदानमा आधारित दुग्ध विकास कोष स्थापना गरिनेछ र सो कोष दुग्ध क्षेत्रको समग्र विकास एवम् विस्तारमा उपयोग गरिनेछ।

८.११.५ दुग्ध क्षेत्रका सूचनाको लागि तथ्याङ्क एवम् सूचनाहरूको व्यवस्थापन प्रणालीको विकास गर्न दुग्ध उत्पादन, संकलन, प्रशोधन, दूध तथा दुग्ध पदार्थहरूको मूल्य, माग, आपूर्ति, गुणस्तर आदि सम्बन्धी राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय अद्यावधिक तथ्याङ्क तथा सूचनाहरू संकलन तथा प्रवाह गर्न राष्ट्रिय दुग्ध विकास बोर्डमा दुग्ध तथ्याङ्क बैंकको स्थापना गरिनेछ। दुग्ध उत्पादक तथा अन्य सरोकारवालाहरूलाई उक्त सूचना तथा तथ्याङ्कमा पहुँच बढाउन आवश्यक उपायहरू अवलम्बन गरिनेछ ।

८.११.६ दुग्ध क्षेत्रमा विकास भएका अत्याधुनिक नविनतम प्रविधि भित्र्याउन राष्ट्रिय दुग्ध विकास बोर्डले उद्यमीहरूको प्राविधिक तथा व्यवस्थापकीय दक्षता अभिवृद्धिको लागि सहजकर्ताको भूमिका खेल्नेछ।

८.११.७ देशमा सञ्चालनमा रहेका दुग्ध प्रशोधन उद्योगहरूको प्रशोधन क्षमताका आधारमा उद्योगमा अनिवार्य रूपमा राख्नुपर्ने जनशक्तिको संख्या र योग्यता तोकिनेछ ।

८.११.८ रैथाने जातका गाई, भैंसी, याक, चौरौं सम्बन्धी थप अनुसन्धान तथा प्रबर्द्धन गर्ने व्यवस्था गरिनेछ ।

९. नीतिको कार्यान्वयन तथा अनुगमन व्यवस्था

९.१ संविधानको अनुसूची ५ देखि ९ र नेपाल सरकारले स्वीकृत गरेको कार्यविस्तृतिकरण प्रतिवेदनले औल्याएका कार्य जिम्मेवारी र अधिकार क्षेत्रभित्र रही संघ, प्रदेश र स्थानीय तहहरूले यस नीतिमा उल्लेख भएका विषयहरू आपसी समन्वय र सहकार्यमा लागू गर्नेछन् ।

९.२ नीतिमा उल्लेखित उत्पादन तथा उत्पादकत्व बृद्धिसँग प्रत्यक्ष सम्बन्धित र उत्पादन सामग्री तथा सेवा प्रदान गर्ने विषयहरू स्थानीय तहले गर्नेछन् । स्थानीय तहभित्रको दुग्ध मूल्य शृङ्खलाको सुधार गर्न असल पशुपालन अभ्यास, गुणस्तर व्यवस्थापन, संकलन केन्द्रहरूको स्थापना, साना प्रशोधन उद्योगको विकास, स्थानीय बजारिकरणको पूर्वाधार निर्माण तथा सुधार र जनचेतना अभिवृद्धिका कार्य समेत स्थानीय तहले गर्नेछन् ।

९.३ कुनै स्थानीय तह वा धेरै स्थानीय तहहरूमा उत्पादन भएका दूधको मूल्य शृङ्खलाको प्रकृति स्थानीय तहको सीमा नाघेर प्रादेशिकस्तरको शृङ्खला तयार भएको अवस्थामा त्यसको सुधार गर्ने जिम्मेवारी स्थानीय तहसँगको समन्वय र सहकार्यमा प्रदेश सरकारको हुनेछ । मझौला र ठुला खालका प्रशोधन उद्योग, श्रोत केन्द्र र प्रयोगशालाहरूको स्थापना, उत्पादन सामग्रीहरू र उत्पादनको गुण नियमन र स्थानीय तहले प्रदान गर्न नसक्ने विशिष्टिकृत सेवा र क्षमता विकासका कार्य प्रदेश सरकारबाट हुनेछ ।

९.४ राष्ट्रिय स्तरको मूल्य शृङ्खलाको सुधारका कार्य प्रदेश र स्थानीय तहसँगको समन्वय र सहकार्यमा संघले गर्नेछ । दुग्ध क्षेत्रको राष्ट्रिय प्राथमिकता निर्धारण, अनुसन्धान, शिक्षा, प्रविधि विकास, नीति, रणनीति र कानून निर्माण, गुणस्तरका मापदण्ड र राष्ट्रिय नियमन, बजारीकरणका क्षेत्रमा ठुला पूर्वाधार

निर्माण तथा प्रादेशिक एवम् स्थानीय बजारलाई राष्ट्रिय बजार ग्रिडमा जोड्ने जस्ता कार्यहरू संघले गर्नेछ । त्यस्तै बैदेशिक सहयोग र बजेटको परिचालनका साथै तीनै तहमा क्षमता विकास लगायतका प्रदेश र स्थानीय तहको क्षमताले सञ्चालन गर्न नसक्ने कार्य समेत संघले गर्नेछ ।

९.५ यस नीतिको कार्यान्वयन राष्ट्रिय दुग्ध विकास बोर्ड र दूध क्षेत्रसँग सम्बन्धित कार्य गर्ने संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा कार्यरत सरकारी निकायहरूले आ-आफ्नो कार्य जिम्मेवारी र कार्यक्षेत्र वमोजिम गर्नेछन् । किसान, किसान संगठन, सहकारी, निजी क्षेत्र तथा गैरसरकारी निकायहरूले दुग्ध क्षेत्रसँग सम्बन्धित कार्य गर्दा यस नीतिको मर्म अनुसार गर्नेछन् । यो नीतिको समग्र कार्यान्वयनको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन व्यवस्था कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालयले गर्नेछ ।

९.६ राष्ट्रिय दुग्ध विकास बोर्डले सम्बन्धित निकायहरू समेतको समन्वयमा यस नीतिमा उल्लिखित प्रावधानहरूको कार्यान्वयन कार्ययोजना तयार गर्नेछ ।

९.७ यस नीतिमा उल्लिखित व्यवस्थाहरूको कार्यान्वयनको लागि विद्यमान कानूनी प्रावधानहरूमा आवश्यक परिमार्जन तथा नयाँ कानून निर्माण एवम् संरचनागत सुधार गरिनेछ ।

१०. संस्थागत व्यवस्था

नीति कार्यान्वयन तथा अनुगमनको व्यवस्थापन, समीक्षा तथा मूल्याङ्कनको लागि देहाय बमोजिमको एक निर्देशक समिति रहनेछ ।

क) माननीय मन्त्री, कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय (कृ.प.वि.म.)	— अध्यक्ष
ख) सचिव (पशुपन्छी तर्फ), कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय	— सदस्य
ग) सह-सचिव, योजना तथा विकास समन्वय महाशाखा, कृ.प.वि.म	— सदस्य
घ) सह-सचिव, पशुपन्छी तथा मत्स्य विकास महाशाखा, कृ.प.वि.म	— सदस्य
ङ) अध्यक्ष वा प्रतिनिधि, राष्ट्रिय किसान आयोग	— सदस्य
च) सहसचिव(कृषि क्षेत्र हेर्ने), राष्ट्रिय योजना आयोग	— सदस्य
छ) महानिर्देशक, पशु सेवा विभाग	— सदस्य
ज) महानिर्देशक, खाद्य प्रविधि तथा गुण नियन्त्रण विभाग	— सदस्य
झ) प्रतिनिधि, वाणिज्य, आपूर्ति तथा उपभोक्ता संरक्षण विभाग	— सदस्य
ञ) प्रतिनिधि, प्रादेशिक दुग्ध विकास बोर्ड	— सदस्य
ट) महाप्रबन्धक, दुग्ध विकास संस्थान	— सदस्य
ठ) प्रतिनिधि गाउँपालिका तथा नगरपालिका महासंघ (२ जना)	— सदस्य
ड) कार्यकारी निर्देशक, राष्ट्रिय दुग्ध विकास बोर्ड	— सदस्य सचिव

१०.१ दुग्ध सम्बन्धी सहकारी संस्था, उद्योग, डेरी विज्ञ, किसानसँग सम्बन्धित संगठन तथा आवश्यकता अनुसारका अन्य व्यक्ति वा संस्थाका प्रतिनिधिहरूलाई यस समितिको बैठकमा आमन्त्रण गर्न सकिनेछ ।

१०.२ प्रदेश र स्थानीय तहको आवश्यकताको आधारमा प्रदेश र स्थानीय तहहरूमा समेत यस्ता समितिहरू गठन गर्न सकिनेछ ।

१०.३ निर्देशक समितिको बैठक वर्षको कम्तीमा दुई पटक र आवश्यकतानुसार बस्नेछ ।

१०.४ यस समितिले राष्ट्रिय दुग्ध विकास नीति, २०७८ अनुरूप कार्ययोजना र कार्यान्वयनको अवस्था बारे समीक्षा गर्नेछ ।

१०.५ राष्ट्रिय दुग्ध विकास नीति, २०७८ को कार्यान्वयन अवस्था एवम् सुधार गर्नुपर्ने विषय समेटी राष्ट्रिय दुग्ध विकास बोर्डले वार्षिक रूपमा मन्त्रालयमा प्रतिवेदन पेश गर्नेछ ।

११. आर्थिक पक्ष:

दुग्ध क्षेत्रको विकासका कार्यक्रम प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न नेपाल सरकार, प्रदेश र स्थानीय तहबाट वार्षिक रूपमा आवश्यक बजेट तथा कार्यक्रमको व्यवस्था गरिनेछ । दुग्ध क्षेत्रमा कार्यरत विभिन्न सरोकारवालाहरूको स्रोत सहितको साझेदारिता बढाइनेछ ।

१२. कानूनी व्यवस्था

१२.१ राष्ट्रिय दुग्ध विकास नीति, २०७८ कार्यान्वयनपश्चात यससँग सम्बन्धित अन्य नीति, नियमावली, निर्देशिका, रणनीति आदि यसै नीति अनुकूल हुने गरी परिमार्जित गरिनेछ ।

१२.२ यस नीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि आवश्यकता अनुसार ऐन, नियम, निर्देशिका, कार्यविधि र मापदण्डहरूको व्यवस्था गरिनेछ ।

१३. नीतिको पुनरावलोकन

१३.१ समितिले राष्ट्रिय दुग्ध विकास बोर्डको प्रतिवेदन समेतको आधारमा यस नीति कार्यान्वयनको समीक्षा र सुधार गर्नुपर्ने विषयहरू पहिचान गर्नेछ ।

१३.२ नेपाल सरकारले प्रत्येक पाँच वर्षमा यो नीतिको पुनरावलोकन गर्न सक्नेछ ।

१४ जोखिम तथा जोखिम न्यूनीकरण

यस नीतिमा उल्लेख भएका प्रावधानहरूलाई कार्यान्वयनको लागी सङ्घीय कृषि तथा पशुपन्छी मन्त्रालय र अन्तर्गतका निकायहरू जस्तै राष्ट्रिय दुग्ध विकास बोर्ड, प्रदेश तथा स्थानीय सरकारहरूको समन्वयात्मक प्रयास जरुरत रहनेछ । साथै दुग्ध क्षेत्रमा संलग्न कृषक, उद्यमी, व्यवसायी, सहकारी, व्यापारी लगायत विभिन्न निकाय तथा व्यक्तिहरूको क्रियाशीलता र सहयोग समेत आवश्यक हुन्छ । पर्याप्त र निरन्तर समन्वय तथा सहकार्यको जोखिमको कारण नीतिका लक्ष्य तथा उद्देश्य प्राप्त गर्ने चुनौति छ ।

यस नीतिलाई कार्यान्वयन गर्न विद्यमान संस्थागत संरचना र कानुनी प्रबन्धले मात्र पर्याप्त हुँदैन । जनशक्तिको क्षमता र कृषक, व्यवसायी र सहकारीको संस्थागत सुदृढिकरण पर्याप्त मात्रामा गर्न सकिएन भने नीतिको कार्यान्वयन आशातीत रूपमा हुन नसक्ने जोखिम छ ।

यी प्रमुख जोखिमहरूलाई समाधान गर्न दुग्ध क्षेत्रमा संलग्न तीन तहका सरकार र सरोकारवालाहरूको संयुक्त सहभागितामा नीति कार्यान्वयन कार्ययोजना तयार गरी सबैको भूमिकालाई वस्तुगत रूपमा स्पष्ट पारिनेछ । नीति र कार्ययोजनालाई सबै तहहरूमा व्यापक प्रचार र पैरवी गरी नीति कार्यान्वयनमा जोड दिइनुका साथै समन्वय र सहकार्यको प्रणाली स्थापना गरिनेछ । थप कानून, निर्देशिका र मापदण्ड निर्माण र प्रसार गरिनेछ । संस्थागत क्षमता बृद्धि र अनुगमन मूल्याङ्कनको योजना तयार गरी कार्यान्वयन गरिनेछ । तीनै तहको बार्षिक बजेट कार्यक्रममा दुग्ध क्षेत्रको विकासको लागी प्राथमिकताका साथ स्रोत विनियोजन गरिनेछ ।

१५. खारेजी र बचाउ

दुग्ध विकास नीति, २०६४ खारेज गरिएको छ । दुग्ध विकास नीति, २०६४ बमोजिम भए गरेका सम्पूर्ण कामकारबाही यसै नीति बमोजिम भए गरेको मानिनेछ ।